

ОИЛАДА СОЦИАЛИЗАЦИЯ ЖАРАЁНИНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ

Д.Қаршибоева- ЖДПУ, Умумий
психология кафедраси ўқитувчиси
Г.Авазова- ЖДПУ, Амалий психология
йўналиши 2-босқич талабаси

Аннотация: Ушбу мақолада оилавий социализация жараёнининг ўзига хос хусусиятлари хусусида мулоҳазалар юритилган.

Калит сўзлар: Оила, тарбия, социализация, тараққиёт.

Оила қуриш остонасида бўлган ёшлар онтогенезда психик тараққиётнинг ўспиринлик ва ёшлик даври фазасида бўлишади. Мазкур давргача шахс томонидан ўзлаштирилган ижтимоий таъсирлар аввало унинг оиласи ва бошқа ижтимоий институтларнинг таъсири маҳсули деб қараш мумкин.

Ижтимоий тарбиянинг дастлабки ўчоғи оила бўлиб, айнан ота ва она дастлабки ижтимоий кўникмаларни бола онгига сингдирувчи, унинг иродасини чархловчи инсонлардир¹.

Оилавий муносабатлар болани нафақат шахс сифатида ўзлигини англаш, балки ўзини у ёки бу жинс вакили сифатида идрок этиш ва шахсий фазилатларини такомиллаштиришга ҳам ёрдам беради. Олимлар томонидан олиб борилган тажрибалар шуни исботладикки, оиланинг тўлиқ бўлиши, яъни, унда ҳам ота, ҳам онанинг тинчлик-тотувликда яшашлари ва унда нормал инсоний муносабатлар, соғлом маънавий муҳитнинг мавжудлиги боланинг ҳар томонлама яхши ривожланиши, соғлом, ақлли, кучли ирода соҳиби бўлиб этишига имкон беради. Болага ҳам отанинг ҳам онанинг бўлишининг зарурати шу билан изоҳланадигани, масалан, қиз бола онаси ва унинг оилада ўзини тутишига қараб, ўзини аёллар жинсига тааллуқли эканлигини англашдан ташқари, келажакда қандай она бўлишини тасаввур қилса, отасига, унинг онасига бўлган муносабатига қараб, ўзини келажакда оила курганда қандай оила соҳибаси бўлиши лозимлигини англаб боради. Худди шундай, ўғил бола онасининг фазилатлари, оиладаги тутими ва отасига муносабатини идрок қилиб борар экан, келажакда қандай қиз билан турмуш қуриш мумкинлиги, танлайдиган қизи қандай сифатлар соҳибаси бўлиши лозимлигини билиб борса, отаси ва унинг оилада мавқеига қараб, ўзини эркак сифатида келажакда тасаввур қилиш билан биргаликда турмуш ўртоғига қандай муносабатда бўлиш лозимлиги тўғрисида билим ва тасаввурларини орттириб боради. Бу психологик қонуният бўлиб, шахснинг оиладаги шахсий ва жинсий социализациясининг этакчи тамойили ҳисобланади. Шу боис ҳам боланинг том маънода яхши тарбия олиб, жамиятда ва оилавий муносабатларда муносиб мавқега эга бўлиши учун оила

¹ Оила психологияси: Дарелик. Педагогика олийгоҳлари талабалари учун // Муаллиф: В.М.Каримова. – Т.: 2007. – 316 б.

муҳити соғлом, барқарор, эр ва хотин бир-бирларига ғамхўр, меҳрли в асадоқатли бўлишлари ўта муҳимдир. Демак, оила боланинг ижтимоий муносабатларга тайёр бўлишида муҳим аҳамият касб этган педагогик муҳитдир. Шу боис ҳам олимлар оиланинг энг муҳим ва дастлабки вазифаларидан ҳам бирини тарбияловчи функция эканлигини доимо эътироф этадилар.

Оилавий социализация жараёнини бир томонлама, яъни, фарзандлар тарбиясидаги роли билан чеклаш тўғри бўлмайди. Чунки айниқса, ёш оилада никоҳдан сўнг эр ва хотин бошқа оила аъзолари жамиятида хоҳласа-хоҳламаса ўз-ўзидан тарбияланиб, характер хислатларини ўзгартириб борадилар. Масалан, илгари тортинчоқ, уятчан, иккиланувчан йигит, уйлангач, турмуш ўртоғи нигоҳида обрўси меҳр-муҳаббат туфайли ошган сари, ўзида куч-қудратни, иродани сезиб, дадил, фаол, ўзига нисбатан ижобий фикрли, ақлли, босиқ бўлиб бориши табиий. Келинчак ҳам янги хонадон шароитига кўникиб борган сари, унинг анъаналарини муваффақият билан ўзлаштириб борган сари, турмуш ўртоғининг меҳрли муҳаббати, қайннана ва қайнотанинг ғамхўрлиги, эътиборлилиги оқибатида янада ифбатли, сермулоҳазали, зийрак ва фаросатли бўлиб, ўзидаги илгари мавжуд айрим салбий характер сифатларидан қутулиши ҳам мумкин. Бу – эр ва хотин учун оила муҳитининг янги босқичдаги ижтимоийлашув маскани сифатидаги ўрнини исботлайди. Лекин айрим оилаларда эр ва хотин ўртасида самимий, илиқ муносабатларнинг йўқлиги, ташқи томондан номига оила қурганликлари, маънан эса бир-бирларига нисбатан беганодай қолганликлари боис бу эрда ўзаро муносабатлар ҳамиша таранг, юзаки бўлиб боради. Табиий, бундай муносабатлар нафат уларнинг ўзига балки уларни ўраб турган бошқа қариндошлар, айниқса, фарзандларга фақат салбий таъсир этади, ёшларнинг ижтимоийлашув жараёнига тўғаноқ бўлиши ҳам мумкин. “Кўча болалари”, “тарбияси оғир болалар”, вояга этмай туриб жинойтга қўл урган ўсмирлар аксарият ҳолатларда айнан шундай оилавий муҳитнинг қурбонлари ҳисобланади.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, боланинг ижтимоийлашуви жараёнида мактабгача тарбия масканлари, мактабнинг роли ва аҳамияти ҳам бор. Лекин улардаги таълим-тарбия жараёнининг самарадорлиги энг аввало, оилавий тарбияга боғлиқ эканлигини, “Қуш уясида кўрганини қилади” мақолининг моҳиятини ҳамма билади. Махсус тарбия масканлари олдида оиладаги ижтимоийлашувнинг афзаллиги шундаки, оиладаги барча ўзрао муносабатлар табиий муҳитда, иносий муносабатлар тамойилига асосланиб амалга оширилади. Қолаверса, ўртача Ўзбекистондаги оилаларда 3-4 нафардан фарзанд бўлса, икки ота ва она учун уларга этарли эътибор бериш учун имконият кенгроқ, мактаб ёки боғчада эса гуруҳлардаги болалар сони кўп ва таълим-тарбия жараёни махсус дастурлар ва аниқ режим асосида амалга оширилгани учун болаларнинг бир текисда ривожланиши ва камол топиши учун этарли бўлмайди. Демак, оилавий социализациянинг

самарадорлиги оила билан бошқа тарбия масканлари ўртасида ўрнатилган ҳамкорликдаги уйғунликка бевосита боғлиқ.

Шу ўринда ижтимоийлашувни жамиятнинг талаблари ва бола имкониятларининг туташуви деб қараш мумкин. Ижтимоий талаблар шахснинг хулқ-атворини белгиловчи мутлоқ омил ҳисобланади².

Шахс шаклланиши борасидаги Социогенетик назария тарафдорларининг машхур вакили немис психологи К.Левиннинг “майдон назарияси” да инсоннинг хулқ-атвори, бир томондан шахснинг, иккинчи томондан уни ўраб турган муҳитнинг функциясидир. Лекин шахс хусусиятлари ва муҳит ҳислатлари ўзаро боғлиқ. Бола оиладан, мактабдан ташқарида мавжуд бўла олмайди, чунки бу ижтимоий институтлар алоҳида олинган индивидларсиз бўлиши мумкин эмас. Левин шахсий ва муҳит компонентларининг бирлиги ва ўзаро таъсирини ҳаётий ёки психологик фазо деб атайди. К.Левин концепциясининг ютуғи шундаки, шахс шаклланишини ижтимоий-психологик ҳодиса сифатида қарайди, шахснинг психик тараққиётини унинг ижтимоий ҳолатининг ўзгарши билан боғлайди³.

Ижтимоий тарбиянинг асл маъноси ҳам, вазифаси ҳам боладаги ижтимоий фаолликни ошириш орқали, ундаги ижобий фазилатларни камол топтиришдир. Одатда оилада ижтимоий фаолликни ошириш бола иродасини чиниктириш орқали амалга оширилади. Чунки кўпинча ота-оналар болаларининг ақлли, фаросатли бўлиб этишларига эътибор бериб, унинг руҳиятини ҳамда жисмоний қувватини оширишга, иродасини мустаҳкамлашга беъэтибор қоладилар. Бунинг оқибатида бола турмуш сўқмоқларида тез қоқиладиган, турли ижтимоий вазиятларда қийинчиликларни енга олмайдиган, руҳияти мўрт бўлиб катта бўлади. Шунинг учун ҳам оилавий ижтимоийлашувда боланинг ижтимоий билимдонлиги, ижтимоий кўникмалар ва уларни оширишга қаратилган чоратadbирларга алоҳида урғу берилади.

Мутахассислар оилавий социализациянинг босқичлари, функцияларини тафовутлаш билан биргаликда унинг ҳар бирида ўзига хос ижтимоийлашув усуллари устивор бўлишини ҳам таъкидлайдилар. Масалан, рус социологи Н.Андренкова ижтимоийлашув жараёнини икки катта босқичда тасаввур қилади. Унинг **биринчи босқичи** – индивиднинг ижтимоий мавжудот сифатида шаклланишини таъминловчи ҳаёт бўлагини ўз ичига олиб, у инсон ҳаётининг қарийб учдан бир қисмини ташкил этади. Бу даврда асосан боланинг:

- дастлабки илк социализацияси (болалик даври);
- норматив хулқнинг маргинал жиҳатларини ўзлаштириш даври (ўсмирлик даврига тўғри келади);

² Бола тараққиётини психологик ташхис қилиш. Муаллифлар Р.И.Суннатова, Н.Г.Иргашева, С.Х.Таджиева. Тошкент -2008 йил, 156 бет

³ З.Нишонова.Ривожланиш психологияси.Педагогик психология-Тошкент -2017 –йил, 280- бет.

• ўспириинликдан балоғат ёшига ўтиш даврини ўз ичига олган ижтимоийлашув оқибатлари яхлит намоён бўладиган босқич.

Иккинчи босқич – шаклланиб бўлган шахснинг жамиятда фаолият юритиши давларини ўз ичига олган ҳаёт босқичи. Бунда шахс дастлаб меҳнатга яроқли жамият аъзоси сифатида, сўнгра нафақа ёшига этган инсон сифатида ўз ўрнига эга бўлади.

Ижтимоийлашувнинг дастлабки йилларида унинг самарадорлиги кўпроқ юқорида таъкидлаганимиздек, оила, ундаги ижтимоий-психологик муҳит ва ота-онанинг тарбиячилик бурчини қандай адо этганлигига боғлиқ бўлса, унинг кейинги босқичларида таълим муассасалари ва меҳнат жамоаларининг роли ортиб боради. Шунга мос равишда ижтимоийлашув усуллари ҳам турлича бўлади.

Кўплаб олимлар ва оила масалалари бўйича мутахассисларни хавотирга солган жиҳат шуки, замонавий оила ўзининг бола шахсини ижтимоийлаштирувчи вазифасини яхши ва тўлиқ адо этмаяпти. А.Антоновнинг таъкидлашича, замонавий оила оилавий турмуш тарзини шакллантира олмайётганлиги сабабли ҳам ўзининг бола тарбияси борасидаги ижтимоий билимдонлигини намоён эта олмаяпти.⁴

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Оила психологияси: Дарслик. Педагогика олийгоҳлари талабалари учун // Муаллиф: В.М.Каримова. – Т.:, 2007. – 316 б.
2. Бола тараққиётини психологик ташхис қилиш. Муаллифлар: Р.И.Суннатова, Г.Иргашева, С.Х.Таджиева. Тошкент -2008 йил, 156 бет
3. З.Нишонова. Ривожланиш психологияси. Педагогик психология-Тошкент - 2017 –йил, 280- бет.
4. Социология семьи / Под ред. А.И. Антонова. – М.: 2005. – С. 235.
5. Ижтимоий психология (ўқув қўлланма). Ф.А.Акрамова.. – Т., 2007. – 166 б.
6. Abdalakovna S. S. Socially Psychological Education of Self-Development Skills in Future Teachers Functions //International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 5. – С. 231-235
7. Shakarboyeva, S. (2022). БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА ЎЗ УСТИДА ИШЛАШ ФАОЛИЯТИНИ ТАРБИЯЛАШНИНГ ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 2(2).
8. Shakarboyeva, S. (2021). БЎЛҒУСИ ПЕДАГОГЛАРДА ЎЗ УСТИДА ИШЛАШ ФАОЛИЯТИНИ ТАРБИЯЛАШНИНГ ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, (1).
9. Shakarboyeva, & O'ktamova, O. (2024). TARBIYASI OG'IR O'SMIRLARNI IJTIMOYILASHTIRISHDA OILA, MAHALLA, TA'LIM MUASSASASI

⁴Социология семьи / Под ред. А.И. Антонова. – М.: 2005. – С. 235.

HAMKORLIKLIGINI RIVOJLANTIRISH USULLARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 4(1), 139-147. извлечено от <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/9555>

10.Shakarboyeva, & Qayumov, A. (2024). AUTIZMLI BOLALARNI RIVOJLANTIRISHDA ART TERAPIYA USULLARIDAN FOYDALANISH IMKONYATLARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 4(1), 148-154. извлечено от <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/9556>

11. Мунарова, Р. У. (2016). Камолова Ширин Усаровна, Шакарбоева Шахноза Абдулакимова, Каршибоева Дилфуза Бурлиевна, & Алимкулов Сирожиддин Олимжон ўғли (2016). *Великие мыслители Средней Азии о воспитании гармоничного и всесторонне развитого поколения. Проблемы педагогики*, (2 (13)), 17-19.

12.Abdulakimovna, S. S. (2021). Socially Psychological Education of Self-Development Skills in Future Teachers Functions. *International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences*, 1(5), 231-235.

13.Abdulakimovna, S. S. (2022). Social-Psychological Characteristics Of Professional SelfDevelopment Of Future Teachers. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 14, 138-140.

14.Shakarboyeva, S. (2024). TARBIYASI OG‘IR O‘SMIRLARNI IJTIMOYILASHTIRISHDA OILA, MAHALLA, TA‘LIM MUASSASASI HAMKORLIKLIGINI RIVOJLANTIRISH USULLARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 4(1), 139-147.

15.Шакарбоева, Ш. (2024). Бошланғич синфларда чет тили ўзлаштириш ва ўрганишнинг ёшга оид хусусиятлари. *Общество и инновации*, 5(10/S), 286-290.

16.Shakarboyeva, & Qayumov, A. (2024). AUTIZMLI BOLALARNI RIVOJLANTIRISHDA ART TERAPIYA USULLARIDAN FOYDALANISH IMKONYATLARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 4(1), 148-154. извлечено от <https://phys-tech.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/9556>

17.Shahnoza Shakarboyeva, [БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА ЎЗ УСТИДА ИШЛАШ ФАОЛИЯТИНИ ТАРБИЯЛАШНИНГ ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК ЖИХАТЛАРИ](#), Журнал Педагогика и психологии в современном образовании: Том 2 № 2 (2022): [Zamonaviy ta'limda pedagogika va psixologiya fanlari](#)

18.Shahnoza Shakarboyeva, [РАБОТА НАД СОБОЙ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ КАК КРИТЕРИЙ ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ](#), Журнал Педагогика и психологии в современном образовании: № 2 (2021): Журнал педагогики и психологии в современном образовании (октябрь)

19.Shahnoza Shakarboyeva, Oynisa O‘ktamova, [TARBIYASI OG‘IR O‘SMIRLARNI IJTIMOYILASHTIRISHDA OILA, MAHALLA, TA‘LIM](#)

- MUASSASASI HAMKORLIKLIGINI RIVOJLANTIRISH USULLARI, Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: Том 4 № 1 (2024): Zamonaviy ta'limda pedagogika va psixologiya fanlari
20. Shahnova Shakarboyeva, O'SMIRLIK DAVRIDAGI SUITSIDNING KELIB CHIQISH SABABLARI, Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: № I (2023): «СОВРЕМЕННАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ: ТРАДИЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ» I - МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ
21. Shahnova Shakarboyeva, Гавхар Худойкулова, БОШЛАНГИЧ СИНФЛАРДА ЧЕТ ТИЛИ ЎЗЛАШТИРИШ ВА ЎРГАНИШНИНГ ЁШГА ОИД ХУСУСИЯТЛАРИ, Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: № I (2023): «СОВРЕМЕННАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ: ТРАДИЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ» I - МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ
22. Shahnova Shakarboyeva, Назира Жасурова, ЎСМИРЛАРДА ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРИНИ ЎРГАТИШНИНГ ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК МАСАЛАЛАРИ, Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: № I (2023): «СОВРЕМЕННАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ: ТРАДИЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ» I - МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ
23. Shakarboyeva Shahnova Abdulakimovna. (2024). Nogiron o'smirlarni ijtimoiylashtirishda oila, mahalla, ta'lim muassasasi o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish usullari. *Diplomatiya, huquq va xalqaro munosabatlar jurnali* , 1 (1), 6–8. <https://semantjournals.com/index.php/JDLIA/article/view/26>
24. Мунарова Раъно Усаровна, Камолова Ширин Усаровна, Шакарбоева Шахноза Абдулакимовна, Каршибоева Дилфуза Бурлиевна, & Алимкулов Сирожиддин Олимжон Угли (2016). Великие мыслители Средней Азии о воспитании гармоничного и всесторонне развитого поколения. Проблемы педагогики, (2 (13)), 17-19.
25. Mukhamedova, D. G., & Abdullajanova, D. S. (2020). The actuality of the gender aspect of the manager's constructive interaction in the conflicting situation. *Journal Of Critical Reviews*, 7(12), 228-231.
26. Akhmadjonova, S., & Abdullajanova, D. (2023). Socio-Psychological Features Of Family Conflict Resolution. In *Academic International Conference On Multi-Disciplinary Studies And Education* (Vol. 1, No. 6, pp. 101-108).
27. Abdullajanova, D., & Raxmonova, Z. (2020). Motivation to succeed, to avoid defeat and the impact of risk preparedness on women's activism and its socio-psychological factors. *European Journal Of Molecular And Clinical Medicine*, 7(1), 3555-3561.
28. Abdullajanova, D. S. (2023). Socio-psychological criteria for the selection and placement of personnel in management (on the example of women). *Confrencea*, 5(05), 401-411.

29. Abdullajanova, D. S. (2023). Socio-psychological criteria for the selection and placement of personnel in management (on the example of women). *Confrencea*, 5(05), 401-411.
30. Абдуллажанова, Д. С. (2023). ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНЫХ СТЕРЕОТИПОВ В НАПРАВЛЕНИИ ЖЕНСКОЙ АКТИВНОСТИ В УПРАВЛЕНИИ. *ПСИХОЛОГИЯ XXI СТОЛЕТИЯ*.
31. Мухамедова, Д. Г., & Абдуллажанова, Д. С. (2021). СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ КАДРОВОГО РЕЗЕРВА: ФОРМЫ И МЕХАНИЗМЫ ИННОВАЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ. *BEING A MUSIC FAN: FANDOM EFFECTS ON THE PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF ITS PARTICIPANTS*..... 12, 187.
32. Абдулладжанова, Н. Г., Абдугафурова, Д. Г., Якубова, Р. А., Назирова, Э. Р., & Рахмонова, Г. Г. (2020). ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ ПРОТИВОВОСПАЛИТЕЛЬНЫХ ФАРМАКОЛОГИЧЕСКИХ ПРЕПАРАТОВ. *Universum: химия и биология*, (12-1 (78)), 80-84.
33. Kadirov, K. V., Mullabaeva, N. M., Abdullajanova, D. S., Kurbanovna, A. D., & Abdullaevna, B. S. (2023). A Mobbing Questionnaire In School And An Analysis Of The Results Obtained. *Journal of Higher Education Theory and Practice*, 23(4).